

Надія Темірова
Донецьк

ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОЇ АРИСТОКРАТІЇ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРИКІВ ДІАСПОРИ

В статті піднята проблема дослідження української аристократії істориками діаспори: Д. Дорошенком, Н. Полонською-Василенко, О. Субтельним, З. Козутом, праці яких мають, передусім, методологічне значення для формування образу української аристократії, що є надзвичайно важливо для розвитку сучасної української науки.

Ключові слова: українська аристократія, українська шляхта, національні традиції XIX століття, інтеграція.

In this article author brings up an issue of investigation of Ukrainian aristocracy by historians of Diaspora D. Doroshenko, N. Polonska-Vasylenko, O. Subtelny, Z. Kohut, the works of which have, first of all, methodological significance in the formation of the image of Ukrainian aristocracy, which is extremely important for modern Ukrainian science development.

Key words: Ukrainian aristocracy, Ukrainian nobility, national traditions of XIX century, integration.

Українська історична наука пройшла тривалий непростий шлях розвитку. Для кожного її етапу були характерні певні пріоритети. Так, у середині XIX ст. зародився народницький напрямок, який домінував у вітчизняному історіописанні до початку XX ст. Народницький напрямок домінував у радянській історіографії, але він здобув специфічне ідеологічне забарвлення. Відповідно до настанов «народників» головною дієюю особою в історії є народ, тому й висвітлення особистостей підпорядковувалося меті показати, передусім, широкі маси.

На його основі зформувався державницький напрямок, що відповідав потребі осмислення причин і наслідків поразки національно-визвольних змагань в українських землях у 1917 – 1921 рр. Він широко представлений, передусім, працями істориків з української діаспори. Складовою державницького напрямку є «теорія еліт», яка була сформульована Д.І. Донцовим і В.К. Липинським. Еліта у розумінні Д. Донцова – фанати, аскети, подвижники, здатні пожертвувати собою заради ідеї. На його думку, активна меншість здатна перетворити світ, зробити його кращим. Вона протиставлена пасив-

ній більшості, яку треба переконувати і вести за собою. Для Д. Донцова вони є кращими завдяки їх мудрості, шляхетності, мужності, сміливості. В. Липинський також обґрунтував поділ на активну меншість і пасивну більшість психологічними особливостями людей. Він вважав, що еліта – це група найкращих у конкретний історичний період представників нації, під проводом яких вона живе, росте і розвивається. Ця ж група є творцем духовних цінностей, що належать всьому суспільству, і носієм національної ідеї. Вона підпорядковує власний народ національним завданням. Враховуючи важливість цієї проблеми, він неодноразово звертається до неї, висвітлюючи шляхи вирішення, досліджуючи роль різних класів і верств суспільства в її формуванні. Влада, за В. Липинським, – необхідний атрибут аристократії¹.

Найважливішим його твором справедливо вважають «Листи до братів – хліборобів», в якому викладена концепція української монархії. В. Липинський обґрунтував необхідність п'яти основних її підвалин, серед яких на першому місці – аристократія. Майбутня українська держава, за Липинським, це – незалежна монархія спадкового характеру з обов'язковою передачею успадкованої гетьманської влади. Водночас усім має керувати національна аристократія, під якою Липинський розумів найкращих людей нації, без огляду на їхнє походження і стан: «Се активно – правляча й організуюча меншість в нації». Проте слід зауважити, що і Д. Донцов, і В. Липинський, передусім говорили про політичну еліту.

У сучасній мові елітою вважають вибрану меншість – активну керуючу творчу верхівку з формальних і неформальних лідерів². Під аристократією розуміють представників вищого прошарку суспільства, які успадкували багатство та знатність за походженням³. Розрізняють політичну, економічну, адміністративну, військову, духовну, технічну, бізнесову еліту тощо. Отже, ці поняття є відмінними, але мають і точки перетину. Поняття «українська аристократія» і «українська еліта» стосовно XIX – початку XX ст. співпадають не повністю. Адже першу групу становила передусім земельна аристократія, тобто поміщицтво українського походження, до другої слід відносити національно свідому частину українства, в якій домінувала інтелігенція, але були й представники аристократії. Об'єктом даного дослідження виступає українська аристократія XIX – початку XX ст., а саме поміщики українського походження, які мали міцні економічні позиції, що базувалися найбільшою мірою на обширному землеволодінні. Хронологічні рамки обрані не випадково,

оскільки так зване «довге ХІХ ст.» – час, коли українські землі були інкорпоровані двома імперіями. У специфічних умовах українська шляхта змушена була пристосовуватися до імперських реалій. Паралельно формувалася нова аристократія, передусім земельна і підприємницька.

Наголошуючи на досягненнях істориків діаспори, дослідники справедливо відзначають, передусім, збереження національних традицій вивчення історії та заповнення прогалін у науковому знанні, які утворилися внаслідок радянської селекції науки. Це повною мірою стосується вивчення української аристократії. Адже для радянських істориків ця тема була одним із багатьох табу, тому посіла місце у вітчизняній науці лише на межі ХХ – ХХІ ст. Як наслідок, вона має досить молоду історіографію і досвід колег із діаспори є потрібним.

Соціально-економічний розвиток українських земель у ХІХ – на початку ХХ ст. у сучасній історіографії перебуває дещо «в тіні» інших, кон'юнктурніших проблем. На жаль, змушені погодитися з історіографами відносно того, що історія ХІХ ст. в творчості діаспорних істориків не посіла такого місця як козацько-гетьманські часи та доба Української національно-демократичної революції⁴. Зокрема ХІХ ст. «випало» з проекту Канадського інституту українських студій «Енциклопедія України»⁵. Це й зрозуміло – державотворчі процеси цієї доби були зведені до мінімуму, до того ж соціально-економічна історія потребує вивчення потужного статистичного масиву, який зберігається винятково в українських та російських архівах і бібліотеках. З метою підтримки певного рівня знання в цій площині необхідно взяти до уваги надбання українського наукового загалу. Тому звернемося безпосередньо до праць колег із діаспори.

Велике значення українській аристократії у процесі державотворення приділяв В. Липинський, причому не лише в політологічному, а й історичному плані. Він дещо ідилічно писав, що «державну, політично-організаторську традицію серед хліборобського класу... має лише одно дворянство. Тільки воно в державній роботі вже дозріло», вважаючи «політичний такт» вродженою класовою здібністю⁶. Серед родових землевласників В. Липинський називає М. Марковича, В. Білозерського, М. Максимовича, О. Лазаревського, О. Кониського та інших національно активних українців. Він привертає увагу до того факту, що НТШ, Південно-Західний відділ Географічного товариства, цілий ряд музеїв у Києві, Львові, Полтаві, Чернігові та інших містах України засновані представниками

земельної аристократії⁷. Отже, згідно з його міркуваннями, українське поміщицтво мало стати основою гетьманської влади в Україні.

Д.І. Дорошенко, характеризуючи українське національне відродження, показав дворянство носієм його ідей, оскільки саме воно було найосвіченішою верствою населення. У першій чверті XIX ст., на його думку, українське дворянство було налаштоване опозиційно, що зумовлювалося незадоволенням російською політикою відносно нього⁸. На користь такого твердження наведено цілий ряд свідчень про настрої окремих його представників. Цікавим є спостереження, що польське суспільство Правобережної України було польським лише за мовою та культурою. В дійсності ж то були спольщені нащадки колишньої української шляхти. Дослідник привертає увагу до загальної прив'язаності до України правобережної шляхти, що стало підґрунтям для формування місцевого патріотизму⁹. На його справедливе спостереження, українська аристократія в першій третині XIX ст. ще зберігала національні традиції. Проте вже в другій половині століття вона позбулася українофільства. Лише окремі її представники підтримували український національний рух. Серед них – Г. Галаган, В. Тарновський, Є. Милорадович та інші. Серед причин такої переорієнтації Д. Дорошенко називає поширення радикально-народницьких гасел, які відлякували дворянство. Водночас із поміщицького середовища продовжували виходити палкі прихильники національного руху. Але вони, як правило, поривали зі своєю верствою, поповнюючи лави інтелігенції¹⁰.

Н.Д. Полонська-Василенко привернула погляд до національного складу поміщицтва України. Вона показала, що в діяльності земств основну роль відіграли землевласники-дворяни середньої руки. Великі землевласники робили великий фінансовий внесок у діяльність земств¹¹.

З ліквідацією автономії України й перетворенням її на звичайну російську область відбувалося перетворення української старшини на загальноросійський стан – «шляхетне російське дворянство». Цьому сприяла сама старшина, яка протягом багатьох років вимагала надання їй прав російського дворянства. Поширення на Україну прав російського дворянства Катериною II 1785 р. Н. Полонська-Василенко справедливо назвала логічним наслідком позбавлення України автономних прав. Наприкінці XVIII ст. – на початку XIX ст. українська старшина розшукувала докази своїх дворянських прав, які ще треба було довести. Дослідниця не називає точної цифри, але свідчить, що чисельність представників старшини, яким не

надали дворянство, була високою.

Наталя Дмитрівна приділяє увагу соціально-економічному аспекту проблеми. Зокрема нею показане розширення неукраїнського поміщицького землеволодіння. У Правобережній Україні, де поміщики були майже виключно поляки, польське шляхетство зберегло всі свої права. Після польського повстання ширилося землеволодіння російського дворянства, якому передавали конфісковані у поляків маєтки. У Лівобережній Україні кількість російських поміщиків була менша, але уряд сприяв просуненню російських поміщиків і туди. В Південній Україні – продовжували роздавати російським урядовцям землі, починаючи від Потьомкіна.

Н. Полонська-Василенко показує латифундійність поміщицького землеволодіння, наводячи красномовні цифри. На початку ХХ ст. 11 191 землевласникам належало 10.400 млн. дес. землі. До того ж 2.835 власників маєтків площею понад 1 тис. дес. належало 7,8 млн дес., тобто 68% усієї дворянської землі. По губерніях вони були розподілені таким чином: у Волинській губернії – 32, Київській – 15, Таврійській – 13, Херсонській і Катеринославській – по 10, Чернігівській, Полтавській та Харківській – по 5 і Подільській – 2. Дослідниця взяла до уваги лише маєтності дворян, у той час як згідно зі «Статистикою землеволодіння 1905 р.» в українських губерніях Російської імперії в 3.237 господарствах (14,9% загальної кількості) зосереджувалося 8876,9 тис. дес. (63,6% загального поміщицького землеволодіння)¹². Серед земельних магнатів авторка називає «старих»: Браницьких, Бобринських, Кочубеїв, Ханенків. Поруч з ними зростала нова земельна буржуазія: Терещенки, Харитоненки, Смирненки та інші. Надзвичайно важливим є зауваження про те, що управління латифундіями здебільшого нагадувало адміністрацію великих капіталістичних підприємств з управителями та великим штатом службовців. У тих господарствах десятки тисяч найманих робітників працювали в цукроварнях, млинах, цегельнях, заводах для перероблення сировини. Водночас викликає заперечення твердження, що «для власників таких латифундій були вони тільки джерелом прибутку, місцем приміщення капіталу, і жодного зв'язку з селянством ці багатії здебільшого не мали»¹³. У сучасній науковій літературі досить широко показана добродійна діяльність найбагатших землевласників України¹⁴. Передусім вона зумовлювалася звичайною практичністю: землевласник був зацікавлений у більш-менш гарантованій і якісній робочій силі. Не прагнучи іделізувати поміщиків, все ж наголосимо на тому, що частина їх вболі-

вала за майбутнє «своїх» селян. А інакше чим пояснити той факт, що деякі землевласники в ході реалізації реформи 1861 р. засновували сільські банки. Наприклад, землевласник Ізюмського повіту Ф. В. Бантиш у 1862 р. заснував капітал у розмірі 700 руб., з якого передбачалося видавати позики членам Прелеснянського сільсько-го товариства під 6% річних. Подібний капітал (30 тис. руб.) залишила колишнім кріпакам княгиня Є.К. Воронцова на тих же умовах тощо¹⁵. Поміщицьке господарство багато в чому мало позитивний вплив на селянське. Він проявлявся, зокрема, в поширенні вдосконаленого реманенту та сільськогосподарської техніки.

Заслуговує на увагу і оцінка реформи П. Столипіна. Правильно зауважено, що він вважав недоцільним конфіскацію земель у великих землевласників. Дійсно, ставка була зроблена на підвищення конкурентоздатності заможного селянства, яке природним шляхом мало витіснити застаріле велике землеволодіння. На початку ХХ ст. взаємини між дворянами-поміщиками та селянами значно змінилися внаслідок продажу селянам, головно за посередництвом Селянського Банку, 26 млн. дес. дворянських земель. У руках селян зосередилося, разом з надільними землями, 165 млн. дес. у всій імперії, а у дворян залишилося 53 млн. дес. Таким чином, експропріація цих поміщицьких земель на користь селянства не могла радикально змінити становища селян. Треба було провести ґрунтовні реформи. У цьому моменті погляди Н. Полонської-Василенко відрізняються від усталеної точки зору в радянській історичній науці стосовно несправедливості розподілу земель між поміщиками й селянами.

В. Верига зосереджує увагу на участі українського дворянства в національному русі. Автор наголошує на тому, що поміщицтво в українських губерніях було «здебільшого російське (а на Правобережжі – польське), яке було не тільки ворожим українському селянству, але ще більше українському національному відродженню». Водночас він наводить приклади поміщиків – свідомих українців – В. Тарновського, Г. Галагана, В. Липинського. Відзначивши їхню громадську активність, показав, що з початком революції 1917 р. значна частина чернігівського дворянства виступила на боці нової української влади¹⁶.

О. Субтельний актуалізував проблему малоросійської ментальності¹⁷. Він нагадує, що багатьох представників колишньої української старшини вражали могутність і велич імперії, приваблювали можливості блискучої кар'єри, а їхнє самолюбство тішила свідомість власної належності до дворянства Російської імперії. Для них

Україна стала чимось більшим від частини імперського цілого, а український народ – лише «плем'ям» російського народу. Їм була чужа ідея особності України, тому вони байдуже чи навіть вороже були настроєні щодо будь-яких політичних дій, спрямованих на її досягнення. В'ячеслав Липинський вказував, що ця ментальність – типовий комплекс народів, які не мають своєї держави¹⁸. Але незаперечний той факт, що «малоросійська» самосвідомість переважала серед української знаті. Ця думка знайшла розвиток у дослідженнях сучасних українських істориків¹⁹.

О. Субтельний показав ставлення поміщництва України до скасування кріпацтва. Він привернув увагу до відмінностей у поглядах на цю проблему в різних регіонах. Зокрема у Південній і Правобережній Україні поміщики виступали за продовження кріпосного права, оскільки свої прибутки вони отримували головним чином із сільськогосподарських врожаїв. У Лівобережжі поміщики погоджувалися дати селянам лише присадибні ділянки.

Зупинився дослідник і на проблемі економічного занепаду дворянства. Він доцільно показав, що попри щедрі земельні наділи, фінансову підтримку уряду й цілий ряд переваг та привілеїв дворянство стрімко занепадало в пореформені роки. Причина цього крилася головним чином у тому, що поміщики не вміли перетворити свої маєтки на прибуткові комерційні підприємства. Замість вкладати гроші в техніку, вони витрачали їх на розгульне життя; призвичаївшись до дармової кріпацької праці, вони не здатні були наймати собі допоміжну силу; а необхідних для успішного господарювання дисципліни, ініціативності та працьовитості багато дворян просто не знали. Щоб вирішити свої фінансові проблеми, дворяни брали позички. У 1877 р. близько 77% дворян мали великі борги, а тому багато з них продавали землі підприємливим куркулям. Відтак між 1862 та 1914 рр. дворянські землеволодіння на Україні зменшилися на 53%. Виняток становило Правобережжя, де надзвичайно багаті польські магнати могли легше долати труднощі і утримувати свої величезні маєтки.

Доля дворянства свідчила про те, що традиційна еліта в українських землях, як і в Російській імперії в цілому, поступово відходила у небуття. Продавши свої землі, дворяни переїздили до міст, де ставали чиновниками, офіцерами чи представниками інтелігенції. Втім, вони й надалі користувалися великими суспільними перевагами, і в їхніх руках аж до 1917 р. перебувала більшість орних земель. Але дні дворянства як класу, що вже не мав влади над селянством і

поступово втрачав контроль над землею, були полічені.

Паралельно О. Субтельний показав функціонування великих маєтків підприємницького типу, які й постачали основну частку ринкової сільськогосподарської продукції. Водночас автор наголосив, що експорт продуктів харчування мав обмежений і місцевий характер. У ньому брали участь лише деякі регіони України й відносно невеликий відсоток населення. Центром комерційного землеробства на в XIX ст. стали її південні губернії з обширними земельними угіддями й близькістю чорноморських портів. Ще до звільнення селян землевласники регіону активно збільшували посівні площі, вкладаючи капітал у техніку й використовуючи найману працю. Після 1861 р., коли наявна робоча сила зросла й стала рухливішою, а комунікації – досконалішими, Україна взагалі й степові регіони зокрема збільшували виробництво продуктів харчування швидше, ніж решта імперії. На початку XX ст. 90% основного експортного продукту імперії – пшениці – припадало на Україну. Тут збирали 43% світового врожаю ячменю, 20% пшениці та 10% кукурудзи.

Ще однією важливою товарною культурою були буряки – основна сировина для виробництва цукру для імперії та великої частини Європи. О. Субтельний зауважив, що в Європі важко було знайти землі, які краще, ніж Правобережжя, задовольняли б потреби широкомасштабного вирощування цукрових буряків, що глибоко вкорінилося тут до 1840-х рр. Найбільшими цукроварнями володіли поляки Браницькі та Потоцькі, росіяни Бобринські; українці Терещенки, Симиренки та Яхненки, євреї Бродські та Гальперіни. Цінною товарною культурою у Лівобережжі був тютюн, який покривав 50% усього виробництва в імперії. По обидва боки Дніпра поширеною й прибутковою галуззю господарства стало виробництво горілки. З огляду на такий вирішальний внесок в економіку Російської імперії не дивно, що Україну вважали її невіддільною частиною.

Зеноном Когутом у монографії «Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760 – 1830 рр.» поставлена проблема включення української шляхти до російського дворянства²⁰. Скасування інституції Гетьманщини і запровадження імперської адміністрації супроводжувалося поступовим злиттям українських і російських соціальних структур. Зокрема внаслідок здійснення місцевих реформ і прийняття імперських грамот, дарованих дворянству, на межі XVIII – XIX ст. українська шляхта стала частиною імперського дворянства. Але пройшло ще кілька десятиріч, поки українське суспільство справді стало відповідати імпер-

ському соціальному ладові. Успіх імперської інтеграції Гетьманщини великою мірою залежав від позиції української нової шляхти.

У більшості української шляхти, втілення реформи не викликало особливо негативної реакції. Таку інертність З. Когут пояснює різними причинами. Передусім, смерть Григорія Полетики (1784) залишила українських автономістів без лідера. Отримавши титули дворян, корпоративне самоврядування та легалізацію панщини, шляхта усвідомила переваги нового ладу. Справа полягала не лише в можливості переслідувань, автор нагадує слова Милорадовича, що «будь-яка нерозважливість в такий відповідальний час могла вплинути на визнання рангу або отримання офіційної посади».

Саме втілення провінційної реформи остаточно змусило імперську владу визнати українську шляхту як дворянство. Основна частина української шляхти швидко перетворилася на дворянство. Як і повсюди в імперії, «благородство» виводилося передусім від рангу на державній службі. Урядовці Гетьманщини, які продовжили службу, отримали імперські ранги, що автоматично означало надання дворянства. Представники шляхти, що не були на державній службі, повинні були доводити своє благородне походження.

Після оголошення Грамоти для дворянства 1785 р. кількість нових дворян зростала дуже швидко і вже в 90-х рр. XVIII ст. досягла 23-25 тис. Вона стала колосальним стимулом для остаточного злиття російської й української еліт. Перетворюючись на частину російського дворянства, українська нова шляхта отримувала багато з тих прерогатив, на які вона претендувала. Політичні права, гарантовані Литовським статутом, – контролю за політикою уряду через участь у сеймах, – українська шляхта, звичайно, не могла досягнути і навіть на це не сподівалася. Отже, вона з ентузіазмом сприйняла Грамоту 1785 р. З поширенням кріпацтва землевласник ставав відповідальним за подушний податок своїх селян, що збільшувало його владу над селянами. А оскільки вони вже не могли законно переходити до інших господарів, поміщик тепер не боявся без міри збільшувати їхні трудові повинності. Інтеграція в російське дворянство відкрила перед українською шляхтою безпрецедентні можливості для кар'єри. Економічні обставини змушували дітей шляхтичів добиватися відзначення на урядовій службі. Отже, скасування українських інституцій не означало втрату посад для української шляхти. Навпаки, провінційні реформи Катерини відкрили перед українською дрібною шляхтою безпрецедентні можливості для імперської кар'єри. На справедливе зауваження дослідника, дуже скоро україн-

ська шляхта усвідомила не тільки переваги, але також і всю небезпеку перетворення її в частину імперської політичної системи.

3. Когут конкретизує впорядкування «дворянської проблеми» указом 1835 р. Всі українські військові та цивільні чини, за винятком нижчих – бунчужних товаришів і возних, – визнавалися як такі, що автоматично поширюють дворянство на їх власників та їхніх нащадків. Хоча рух за імперське визнання українських рангів, без сумніву, керувався класовими інтересами, підспудно він мав ширший підтекст, бо сприяв зростанню так званого малоросійського патріотизму.

Автор реалістично оцінив ситуацію, показавши, що частина української шляхти відкрито підтримала асиміляцію, частина зрусифікувалася та асимілювалася, навіть не усвідомлюючи того процесу. Намагаючись примирити в собі відданість «Малоросії» та загальноросійську лояльність, деякі українці-асимілятори, певною мірою, підготували ґрунт для слов'янофільства. Проте співпрацю української еліти з імперським урядом не можна тлумачити як загальне схвалення нею ідеї інтеграції в імперію.

Інша частина шляхти виявила прагнення зберегти або навіть поновити традиції Гетьманщини. «Традиціоналісти» не об'єднувалися для спільних дій, а становили групу, різнорідну за складом і цілями її членів. Дехто просто виступав за збереження Литовського статуту й української судочинної системи; інші використовували сприятливі політичні умови і пропонували відновити козацькі військові формування; ще інші – потайки писали та поширювали політичну літературу, спрямовану проти «асиміляторів» та росіян («История Русов»); а найсмівливіші навіть планували заколот проти імперського уряду. Дослідник дійшов висновку, що хоча більшість української шляхти асимілювалася і, принаймні частково, зрусифікувалася, цей процес не проходив так рівно, як вважалося, і впродовж першої половини ХІХ ст. стикався з виявами опору.

3. Когут відзначає дві риси шляхетської верстви: панування в Україні неукраїнської шляхти протягом тривалого періоду і її швидку інкорпорацію до польської шляхти чи українського дворянства²¹. І. Лисяк-Рудницький зазначив, що це призвело до розриву історичної тяглості та зведення української нації до статусу «неісторичної»²².

Отже, стислий аналіз поглядів істориків з української діаспори наводить на кілька висновків. Перш за все, вони своїми дослідженнями заповнили істотну прогалину у науковому знанні історії укра-

їнського народу, що утворилася внаслідок політизованого підходу до вивчення минулого в радянській Україні, що і на початку 2000-х рр. дається взнаки. Простежується певна еволюція підходів до характеристики української аристократії. Старше покоління істориків діаспори більшою мірою зосереджувалося на фактах, їхні праці мали більш виражений описовий характер. Дослідження істориків повоєнного покоління, особливо сучасних авторів відрізняються вищим рівнем аналітичності. Цьому сприяло залучення як української й радянської літератури, так і праць зарубіжних авторів, і не лише істориків. Тобто нині в діаспорній літературі в наявності і усталений фактаж, і про теоретичне підґрунтя досліджень з історії української еліти, що надає підстави говорити про концепцію української еліти.

Важливими її складовими є ідея Д. Дорошенка збереження українськості в середовищі родових українських дворян, О. Субтельного про специфіку малоросійської ідентичності, З. Когути про зумовленість і складність інтеграції української аристократії до польської та російської. Слід погодитися з твердженням Л. Сакади про більші можливості діаспорних істориків «долучитися до рівня світової науки як у методологічних засадах, так і у виборі такої предметно-історіографічної проблематики, розробкою якої принципово не займалася радянська історична наука». Тому, зазначає авторка, вони відзначалися нетрадиційними методологічними підходами і стали певними орієнтирами для вітчизняних науковців на новому етапі²³.

Характерною рисою досліджень становища української аристократії є залучення обширної літератури, дореволюційної, радянської, сучасної, української і зарубіжної. Що стосується останньої, то це є особливо цінним, оскільки і нині нерідко дослідникам в Україні недоступна сучасна наукова література, видана за кордоном. Серед залучених джерел домінують опубліковані. Архівні документи залучаються до дослідження значно меншою мірою, що, очевидно пов'язано з іще недавньою закритістю українських архівосховищ для іноземних дослідників.

В цілому у працях науковців із діаспори вимальовується досить об'ємний, неоднозначний образ української аристократії XIX – початку XX ст., який дозволяє зрозуміти проблеми українського державотворення в добу Української національно-демократичної революції, якоюсь мірою – і в наші дні.

Отже, в цілому можна говорити про передусім методологічне значення досліджень істориків з діаспори для формування образу української аристократії, що є надзвичайно важливо для подальшо-

го поступу сучасної вітчизняної науки. Внутрішня і діаспорна українська історична наука доповнюють одна одну, внаслідок чого розвивається таке явище як українська історіографія у складі світової.

Джерела та література:

¹ Атаманюк З.М. Соціально-філософські концепції української національної еліти: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 / З.М. Атаманюк; Південноукр. держ. пед. ун-т (м. Одеса) ім. К.Д. Ушинського. – О., 2003 // disser.com.ua

² Вікіпедія // uk.wikipedia.org

³ Словник іншомовних слів. – К.: УТЕ, 1975. – С. 66.

⁴ Калакура Я. «Український історик» в обороні національних традицій / Я. Калакура // Український історик. – № 2-4 (166-168). – Рік XLII. – Нью-Йорк – Київ – Львів – Острогож – Торонто – Париж, 2005. – С. 162.

⁵ Encyclopedia of Ukraine // www.encyclopediaofukraine.com/history.asp

⁶ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Кн. 1. // Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. / В. Липинський. – Т. 6. – Київ – Філадельфія, 1995. – С. 76.

⁷ Там само. – С. 28-29.

⁸ Дорошенко Д. Нарис історії України в 2-х томах. Т. II (від половини XVII століття) / Д. Дорошенко. – К.: Глобус, 1991. – С. 274-276.

⁹ Там само. – С. 279.

¹⁰ Там само. – С. 312.

¹¹ Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 2 / Н. Полонська-Василенко // Ruthenia.info/txt/polonska/istuk

¹² Статистика землевладения 1905 года. – С. 58-65, 68-69, 72-73, 78-79.

¹³ Полонська-Василенко Н. Вказ. праця.

¹⁴ Ковалинський В. Меценаты Киева / В. Ковалинський. – К.: Київ, 1998; Темірова Н. Поміщики України в 1861-1917 рр.: соціально-економічна еволюція / Н. Темірова. – Донецьк: ДонНУ, 2003; Донік О.М. Добродійна та культурно-освітня діяльність родини Терещенків в Україні (др. пол. XIX – поч. XX ст.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / О.М. Донік. – К.: КНУ, 2001; Ткаченко О.В. Підприємницька та меценатська діяльність родини Терещенків на Україні (1861 – 1917 рр.): Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / О.В. Ткаченко. – К., 1998; Ткаченко Т.В. Громадська та благодійна діяльність Г. П. Галагана: Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Т.В. Ткаченко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003.

¹⁵ Російський державний історичний архів. – Ф. 577. – Оп. 45. – Спр. 468. – Арк. 10; Мошногородищенское имение Екатерины Андреевны

Балашевой Киевской губернии Черкасского уезда при местечках Мошны и Городище. – К., 1896. – С. 539.

¹⁶ Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. Верига. – Львів: Світ, 1996. – С. 248-249, 308-310.

¹⁷ Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний // uahistory2006.parod.ru

¹⁸ Липинський В. Вказ. праця.

¹⁹ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. / Я. Грицак. – К.: Генеза, 1996.

²⁰ Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини 1760 – 1830 / З. Когут. – К.: Основи, 1996.

²¹ Когут З. Проблеми дослідження української еліти Гетьманщини (1650 – 1830) // Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України \ З. Когут. – К.: Критика, 2004. – С. 29.

²² Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т. I / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – С. 145-167.

²³ Сакада Л. «Український історик»: Генеза, тематика, постаті / Л. Сакада. – Нью-Йорк – Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2003. – С. 99-100.